

УКРАЇНСЬКЕ ГЕНЕАЛОГІЧНЕ І ГЕРАЛЬДИЧНЕ ТОВАРИСТВО

ЗАПИСКИ

Ukrainian Genealogical and Heraldic Society

M E M O I R S

Ч. 2.
№.2.

Маямі, Фла., літо 1969
Miami, Fla., Summer 1969

Рік I.
Vol. I.

Роман О. Климкевич

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ЕМБЛЕМИ ПРИКАСПІЙЩИНИ

I. Історичне підложжя

Хозарський каганат IX-X століть простягався між долинами бігми Волги й Дону, отже займав північну частину теперішньої Прикаспійщини. Його столиця - Ітиль - знаходилася в поближжі січасного міста Астрахані; вона була значним торговельним осередком і мала - серед інших етнічних груп - численне слов'янське населення. В шістдесятих роках X століття Святослав I Завойовник здобув і зруйнував Ітиль, а Прикаспійщина опинилася в стані посередньої залежності від Київського Великокнязівства, як теж у крузі руських впливів. Тоді стався Каспій місцем довготривалої староукраїнської морської плавби - воєнної, а передусім торговельної - та культурного обміну між Заходом і Сходом, що були перервані приходом татар.

Татари заложили на цьому просторі свою державу зо столицею в Астрахані в XIII столітті. Ім'я міста пішло мабуть від хана Астора. Місто було відоме в середньовіччі теж під іншими іменами, як Амстарахан, Джитаркан, Джинтархан, арабське Тарджіхан, генуезьке Чітракано й інші. Із 95 р. Астрахань була знищена Тимуром, одначе І485 р. сталася знову столицею незалежного татарського ханату. В 1554-6 рр. московський цар Іван IV завойовав Астраханщину та в поближжі зруйнованої столиці заложив 1558 р. нове місто, яке 1561 р. сталося столицею новоствореного Астраханського Царства. На той же час припадають початки астраханської територіальної сфратістики й геральдики.

1569 р. облягали Астрахань турки, переможені Москвою, 1670 р. спустошив його околиці Разін, а 1719 р. було воно знову знищене персіянами. Катерина II наділила місто значними привілеями та Астрахань розвинулася до одного із найважніших торговельних осередків Російської Імперії. Астраханська губернія ділилася на п'ять повітів: Астраханський, Іностаївський, Царівський, Червоноярський і Черно-Ярський.

Прикаспійщина, яка приблизно покривається з простором колишньої Астраханської губернії, творить під етнічним оглядом пестру мозаїку: росіяни, українці, калмики, астраханські татари, ногойці й інші народності. Українці, переступивши в висліді своєї східної колонізації Кубанщину й Підкавказзя, створили на цих землях численні округи з релятивною й абсолютною більшістю свого населення, що простягається навіть на лівобережне Поволжя. Неначе сим-

волічним виявом обногленого зацікавлення українства своїм колишнім володінням і невід'ємною частиною свого сучасного життєвого простору були події 1918 р., коли на Каспійському морю /як подає історик новітнього українського мореплавства Святослав Шрамченко/ були підняті на кораблях двічі українські прапори - на азійському узбережжі та в самій Астрахані.

2. Герб царства, губернії й столиці

Найдавніше мабуть виображення астраханського герба бачимо на царській печаті з XVI століття /припускаємо, що вона була виготовлена приблизно 1561 р. з проголошенням царства/. Вона надломана, довільний надпис тому ж неповний /ПЕ.../чать/.../Царст/...ВА АСТРАХАНЬСКОГО/, а в печатному полі коро- на виображена на взір європейських королівських /обруч з листками, закритий дугами, що завершені хрестиком/, супроводжена вдолі східним мечем вістря уліво. На державній печаті царя Івана Грізного /приложенні до трактатів між

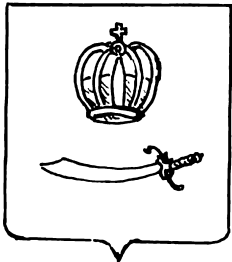

Рис. I

Московщиною й Швецією з 1583 і 1584 рр. і збереженій у Королівському Архіві в Стокгольмі/ бачимо серед інших побічних гербових виображень зовсім відмінний герб Астрахані: вовк /?/ звернений у свою праву сторону з хрестом у передній лівій лапі. Довільний надпис звучить: ПЕЧАТЬ ЦАРЬСТВА ОСТОРОХАНСКАГО. На всіх пізніших виображеннях бачимо знову корону з мечем, як напр. у "Щоденнику Корба" з 1698-9 рр. /корона - подібна до німецької герцогської - з листовим обручем і чотирьома видимими дугами з хрестиком, а східний меч вістря управо/ і на державних печатях Катерини II /на великій з 1789 р. гербова корона т.зв. "східна" з сімома зубцями, а на малій з 1795 р. така ж з п'ятьома; обидва гербові шити увінчані теж східною пятизубчатою короною/. Остаточний герб Астраханської губернії був утверджений 8. грудня 1856 р. /за старим стилем/ з новим виображенням східної корони. Гербопис: у блакитному полі золота корона з п'ятьома видимими дугами й зеленою підкладкою, завершена хрестиком і супроводжена вдолі срібним східним мечем з золотою рукояттю вістря управо /гл. рис. I/. Таке ж виображення в гідності герба Астраханського Царства містилося приблизно від половини XIX століття у великому й середньому гербах Російської Імперії поруч гербів її інших царств і великокнязівств, розмішених на грудях і крилах двоголового орла.

Герб міста Астрахані з таким же самим виображенням був утверджений того ж самого дня, однак місто користувалося ним уже віддавна. Так напр. серед затверджених Воєнною Колегією 1729 р. полково-міських гербів згаданий теж астраханський і окреслений, як давній герб: "по старому, шабля біла під короною Астраханською, черен і корона золоті; поле блакитне".

Крім гербової корони існувала ще інша й дійсна астраханська корона чи "шапка першого наряду" царя Михайла Федоровича, виготовлена 1627 р., як заступниця важкого т.зв. /без історичної підстави/ "Мономахового вінця". Вона вінчала герб Астраханського Царства /виображення губерніяльного й міського астраханських гербів були увінчані імператорською короною/.

Цим виображенням, як красивим гербом Астраханського Козачого Війська, користуються подекуди й подеколи на еміграції козацькі патріоти. Так напр. у проєкті державного герба Козакії, виготовленому вдатно членом нашого Товариства М. Битинським, розмішені кругом герба Козакії красиві герби козачих військ у такому порядку: 1. Донський; 2. Кубанський; 3. Терський; 4. Яцький; 5. Астраханський; 6. Оренбурзький; 7. Калмицький /про цей останній буде мова далше/.

Астраханський герб у його останньому оформленні гарний на вид і вдатний своїм змістом. Блакитна барва шитового поля продовжує емблематичні тра-

диці давніх татарських ханатів, а обидва гербові титла - східна корона та східний меч - представляють влучно цілість бувальщини цієї землі на пограниччі Заходу і Сходу. Крім того слід узяти під увагу й те, що цей герб розвивається на протязі половини тисячеліття, отже він має свою незаперечну історичну вартість.

3. Міські герби

Герби повітових міст буншої Астраханської губернії були утверджені рані-

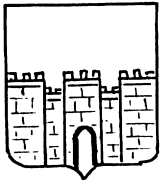

Рис. 2

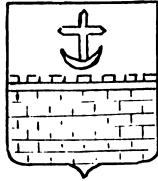

Рис. 3

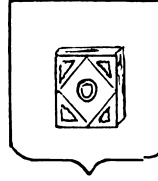

Рис. 4

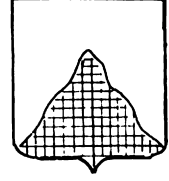

Рис. 5

ше, ніж герб самої Астрахані: Інотаївська, Царева й Червоного Яру 20. липня 1846 р., а Чорного Яру 31. липня 1853 р. /обидві дати за старим стилем/. Всі чотири гербові щити були розділені. В горішніх півполях - згідно з тогочасними урядово-геральдичними правилами в відношенні до повітових міст - містився губерніяльний герб, отже вище описаний астраханський, а в долішніх властиві герби даних міст. Для сучасності такі виображення вже переданені й беззмістовні; тому це в нашій статті розглядаємо дійсні герби цих міст, себто однопільні.

Інотаївське. В срібному полі червона зубчата твердинна стіна з трьома баштами і з брамою в середній /рис. 2/. Це виображення символізує оборонність і постійність міста.

Царів /тепер Ленінське/. В червоному полі золотий зубчатий твердинний мур, увінчаний золотим півмісяцем ріжками вгору, завершеним таким же хрестом /рис. 3/. Символіка цього герба майже тотожна з вище згаданю: оборонність міста в пограничній боротьбі християнства з ісламом.

Червоний Яр. В золотому полі червона евангелія зо срібними окуттями. Цей герб, подібно як і царівський, представляє поширення християнства на цій землі, що знаходилася під мусулманським володінням. Гл. рис. 4.

Чорний Яр. У срібному полі чорна гора. Це виображення частинно передає краєвид міської околиці, а частинно відповідає імені міста /т.зв. гласний або іменний герб/. Гл. рис. 5.

Всі чотири герби гарні своїм змістом і оформленням. Цікаво, що під оглядом стилю мають вони дуже мало спільного з міськими гербами сумежних з Астраханською Самарською й Саратовською губерніям, зате вони незвичайно споріднені з гербами козацьких міст Кубанщини, Підкавказзя, Терщини й Донщини.

4. Калмицькі емблеми

Калмики поселилися на Прикаспійщині /в сусідстві сучасної української етнографічної території/ в XVIII столітті /за переписом 1926 р. в Калмицькій АРСР жило більше українців, ніж росіян/. Із своєї центрально-азійської прабатьківщини принесли вони стародавні емблеми, що були в нашому столітті наново оформлені згідно з європейськими геральдичними правилами. Калмицькі полкові корогви XIX століття були переважно жовті з пестрими виображеннями хижих птахів, збройних вершників, звірів тощо. Одною із причин частого примінення жовтої барви є її значення, як барви буддизму, що його визнають калмики.

Калмицький герб /гл. рис. 6/: в блакитному полі з золотом обвідкою срібний кречет супроводжений дев'ятьма такими ж хвостами яка /як - центрально-азійська порода довговолосого буйвола/. Користуються ним у сучасності калмики на еміграції, як емблемою будучої вільної Калмикії, яку вони - залежно від політичних переконань - бачать, як складовий край Козакії, або як автономний край України. Калмицькі гербові барви тотожні з прапорними.

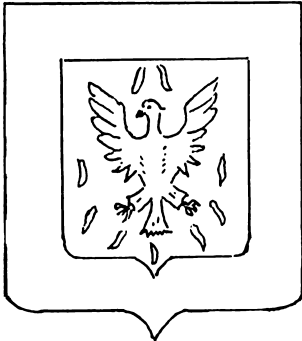

Рис. 6

Калмицьке прапорництво сягає своїми початками часів незалежності XVI-XVII століть в алтаїській прабатьківщині, коли калмики користувалися трикутником-подібним дев'ятиконечним прапором. Подібними корогвами користувалися в революційних 1917-20 рр. калмицькі полки під командою князя Тундурова. Сучасний калмицький прапор був оформлений Калмицьким Національним Комітетом 1941 р. і був уживаний національно-калмицькою військовою формацією, яка боролася проти СРСР по німецькій стороні. Цей прапор представляє білого голуба з розгорненими крильми і з жовтими киттями й дзьобом у блакитному крузі посеред жовтого полотна. Жовта барва представляє калмиків, приналежних до жовтої породи, блакитна /національна барва монголів/ символізує в цьому випадку рівність, а голуб це емблема Джингіс-Хана /символ миру/. Подрібніше опрацювали підзнакознавчим оглядом калмицькі емблеми у своїх працях члени нашого Товариства В. Трембіцький і М. Битинський.

5. Астраханський прапор

Історичний прапор Астраханського Козачого Війська жовто-зелено-синій. Це військо, подібно, як і інші козацькі війська Російської Імперії /на початку XX століття існувало їх 12 - Донське, Кубанське, Терське, Астраханське, Оренбурзьке, Уральське-Яїцьке, Сибірське /Омське/, Семиріччине, Єнісейське, Забайкальське, Амурське й Усурійське/ створилося переважно з виходців-донців, серед яких було дуже багато українського елемента. З одної сторони є цей прапор поліхромічним заступником астраханського герба /золота корона - жовте горішне поле, зелена підкладка - зелене поле, блакитне шитове поле - синє долишне прапорне поле/, а з другої має теж свою особливу символіку: жовте поле - калмицьке населення, зелене - астраханські татари й казахи /обидва народи мусулманської віри/, а синє - Каспійське море. Твердження деяких козацьких емігрантів, що астраханський прапор жовто-синій, вважаємо необґрунтованими. Значення цього жовто-зелено-блакитного /синя барва незгідна з традиціями української геральдики/ прапора куди ширше від калмицького - стисло національного - і тому можемо його вважати властивим красивим прапором Прикаспійщини.

Записки Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства появляються чвертьрічно на правах рукопису. Передрук дозволений за поданням джерела. Редагує д-р Роман О. Климкевич. Третє число Записок УГГТ появиться осінню ц.р.

Roman O. Klimkevich
TERRITORIAL EMBLEMS OF THE CASPIAN PROVINCE

Memoirs of the Ukrainian Genealogical and Heraldic Society. Vol. I, No. 2, 1969. Editor: Dr. Roman O. Klimkevich, 573 N.E. 102 St. Miami Shores, Fla. 33138, Tel. 754-9858, U.S.A.
